
Graft. Barnard leverde later een aanzienlijke bijdrage aan het Liedboek voor de Kerken.

³ Ik beschouw het als groot voorrecht in de gelegenheid te zijn geweest om de heren De Vries te kunnen spreken, ds. C.M. de Vries in Porrentruy, Zwitserland, op 2 en 3 april 2002, en Erik de Vries in Amsterdam op 18 april 2002. Als ik gebruik maak van onze gesprekken, verwijs ik in de voetnoten naar de geluidscassettes. TC staat voor de interviews met C.M. de Vries, TE voor het interview met Erik de Vries.

⁴ H. Schaafsma, *Televisie* (Amsterdam 1959) 32. Dat Wim Kan later zo beroemd zou worden met zijn oudejaarsconferenties op de televisie, hield hij op dat moment ongetwijfeld voor zeer onwaarschijnlijk.

liturgie en gemeente. En de liturgie bepaalde op haar beurt, door haar specifieke onderdelen en eigenschappen, wat de camera's in beeld mochten nemen en op welke manier. Wie of wat heeft uiteindelijk de meeste invloed, de televisie of de kerkdienst? Past de regisseur zich aan of doet de predikant water bij de wijn? Na een beschrijving van de geschiedenis van de televisie in Nederland en meer algemene informatie over de televisiekerkdienst, probeer ik op deze vragen antwoord te geven. De (theologische) inhoud van de diensten laat ik in dit artikel buiten beschouwing.

Omdat alle televisieprogramma's in de beginperiode *live* werden uitgezonden, was er geen audiovisueel materiaal beschikbaar voor het onderzoek. Ook draaiboeken ontbraken. Mijn onderzoek is daarom gebaseerd op drie bronnen. Ten eerste zijn er diverse publicaties over kerkelijke massacommunicatie en de televisiekerkdienst verschenen. Verder heb ik gebruik kunnen maken van het archief van het IKOR dat is ondergebracht bij het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) van de Vrije Universiteit Amsterdam. Een derde bron van onderzoek vormen de interviews die ik in het voorjaar van 2002 met de lutherse predikant Cornelis Michael de Vries (1923-2002) en regisseur Erik de Vries (1912-2004) heb gehouden. Zij waren destijds resp. theologisch en artistiek adviseur voor het IKOR en werkten nauw samen. C.M. de Vries werd in 1959 tevens waarnemend directeur en van 1960 tot 1962 directeur televisie. Daarna vertrok hij naar de Wereldraad van Kerken in Genève. E. de Vries nam zijn plaats waar en was van 1962 tot 1963 waarnemend directeur televisie. Hij bleef vele jaren daarna nog betrokken bij het IKOR als regisseur. Als mannen van het eerste uur konden zij, meer nog dan de publicaties en het archief, inzicht geven in de spannende begintijd van de kerkelijke uitzendingen.³

1. De opkomst van de televisie in Nederland

Wim Kan noemde het een troebel schelvissoog, anderen een beeld-radio. De komst van de televisie in Nederland riep verwarring op. Is de televisie gewoon een radio, maar dan met beeld? Voor iedereen die er mee in aanraking kwam, rezen allerlei vragen op. Als die hele grote camera op jou gericht is, hoe weet je dan welk deel van jou 'op het doek' verschijnt? Wim Kan vond het moeilijk om zich voor de camera te concentreren. 'Je weet niet of je het goed doet. Je weet niet of je het verkeerd doet. Je tast maar in het duister.' Voorlopig zou hij niet meer optreden voor de televisie.⁴

In 1938 werden op de Jaarbeurs in Utrecht de eerste demonstraties gegeven van het nieuwe medium. Erik de Vries nam daar alle functies op zich, van cameraman tot omroeper en regisseur. Ook trok hij er met de Philips-karavaan op uit om in Scandinavië en